

Grave pakket i vand

– et eksempel på rituel praksis i forbindelse med bygningen af bronzealderens gravhøje

Af Marianne Rasmussen, Forskningsleder, Lejre Forsøgscenter & Mads K. Holst, Projektforsker, Nationalmuseet

Ved udgravningen af den fredede storhøj, Skelhøj ved Kongeåen blev afdækket et komplekst bygningsforløb med indblik i arkitektoniske, sociale og rituelle elementer. Udgravningen er den seneste del af et langvarigt tværvideenskabeligt projekt med fokus på gravhøjenes konstruktion og bevaringsforhold. Vand er et vigtigt konstruktionselement i højene. Det er sandsynligvis resultatet af en fortidig rituel praksis med meget langsigtede konsekvenser.

Igennem mere end 10 år har en tværfaglig forskergruppe arbejdet med problemstillinger omkring bronzealdergravhøjenes konstruktion og bevaringsforhold. De danske høje med de unikke egekistegrave er verdensberømte og mange teorier har gennem tiden været fremsat om årsagen til deres bevaring. Centralt var spørgsmålet om, hvordan der var udviklet en våd kerne i højene, som indkapslede kisterne og hvorfra der ifølge gamle udgravningsberetninger kunne strømme vand og mudder.

Projektet har sin baggrund i jordbundsanalyser, som i begyndelsen af 1990'erne kunne konstatere at de jernlag, der indkapslede den våde kerne var resultatet af en såkaldt redox-proces (Breuning-Madsen & Holst 1995). Det betød en ny forståelse for højens byggeproces og både de mulige tilsigtede og mulige utilsigtede langtidsvirkninger heraf. Det, at der er tale om en redox-proces betyder for det første at dannelsen af jernlagene er foregået langt hurtigere, end man tidligere har troet. Men det betyder også, at visse forudsætninger skal være opfyldt for at redox-processen kan finde sted, nemlig at et vådt og iltfattigt (anaerobt) miljø er etableret på forhånd. På denne baggrund blev formuleret en teori om, at de unikke bevaringsforhold skal forstås som en tilsigtet eller utilsigtet konsekvens af en særlig konstruktionsmetode, der bl.a. involverer vand i større mængder. En vigtig pointe er, at bevaringsforholdene ikke udelukkende skyldes rene

naturprocesser, men også er resultatet af en kulturel adfærd (Breuning-Madsen et al. 1996), samt at højene må anses som komplekse konstruktioner med karakteristiske og adskilte byggelementer som f.eks. en kerne og en kappe. Hvis selve højen er velbevaret er den derfor en langt mere informativ kilde, end hvad man hidtil har forestillet sig, og med opfattelsen af højenes konstruktion som resultat af bevidst, tilrettelagte byggeprocesser kan variationer i f.eks. bevaringsforhold og udbredelsen af velbevarede egekister i højere grad forstås. Jernlagshøjene og de velbevarede egekister er fundet indenfor et relativt begrænset geografisk område (Holst et al. 2001) og dendrokronologiske dateringer placerer alle kisterne indenfor en relativt begrænset del af bronzealderen, nemlig i det 14. og begyndelsen af det 13. årh. (Randsborg 1996, Christensen 1998).

Gennem en flerårig forsøgsrække på Lejre Forsøgscenter blev de nye teorier efterprøvet. Forsøgene viste at man ved at tilføre store mængder vand kunne sætte gang i den jordbundsudvikling, som under heldige omstændigheder kan føre til dannelsen af sammenhængende jernlag omkring et anaerobt miljø (Breuning-Madsen et al. 2001, 2003). I projektet *Oldsager og gravhøjenes bevarings-tilstand* under Forskningsrådenes satsningsområde *Det Agrare Landskab* blev der i årene 1998 til 2001 gennemført boreundersøgelser af over 100 overpløjede og 18 fredede gravhøje

fordelt over store dele af Danmark med henblik på en kortlægning af høje med våde kerner og gode bevaringsforhold. En del nye lokaliteter føjede sig til kortet, men det generelle udbredelsesmønster for jernlagshøje bibeholdtes (Holst et al. 2001).

En af de ny-fundne og lovende lokaliteter var den fredede storhøj, Skelhøj, som sammen med mindst 25 andre høje har udgjort en koncentreret højgruppe på et relativt lille område ned til Kongeåens nordlige bred omtrent 15 km øst for Ribe (Holst og Rasmussen 2002). I perioden 2002 til 2004 blev Skelhøj totaludgravet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Skelhøj er dermed et sjældent eksempel på en forskningsbetinget undersøgelse af en fredet gravhøj. Ved boreundersøgelserne blev der dokumenteret kraftige jernudfældninger omkring Skelhøjs højkerne og indenfor disse fandtes et fugtigt og iltfattigt miljø med velbevarede vegetationsrester fra de enkelte tørv. Før udgravningen forelå en række konkrete problemstillinger bl.a. med et centralt ønske om en detaljeret belysning af højens konstruktionsforløb og byggeriets organisation. Brugen af forskellige former for tørvemateriale til byggeriet betød, at hovedtrækkene i Skelhøjs konstruktion har kunnet iagttages meget klart: Omkring graven var opført en lille kuplet første høj (kernen) og udenpå den fulgte fire ca. 1,5 m brede skaller, der gradvist udvidede højen, indtil den nåede sin endelige størrelse på ca. 29 m i diameter og omkring 7,5 - 8 m højden (Holst, Rasmussen & Breuning-Madsen, i tryk).

Udgravningen af Skelhøj har i høj grad bekræftet tilstedeværelsen af en fast arkitektur og byggetradition. Højenes opførelse virker som resultatet af en nøje gennemtænkt plan og en fast overordnet traditionsramme med mulighed for specifikke løsninger af delelementer ud fra for os ukendte præmisser. En vigtig del af denne traditions-ramme er måske tilstedeværelsen af eller den symbolske reference til vand. Ved byggeriet af de eksperimentelle model-høje blev vandet tilført ved en regulær vanding, men man kunne også tilføre det med våde tørv. Under alle omstændigheder har vandet haft betydning som element i højens konstruktion – og det må siges at være et konstruktionselement med vidtrækkende konsekvenser: F.eks. bevaring af

egekisterne!

Bronzealdergravhøjene er komplekse monumenter, hvis fortolkning kan struktureres ud fra forskellige vinkler. De kan f.eks. anskues som et arkitektonisk udtryk for en lang række handlinger udført under en bestemt tradition og byggeorganisation. De kan også betragtes som den endelige sum eller det arkæologiske udtryk for en række rituelle aktiviteter/ritualer bestemt af en rituel praksis. Men det er klart, at de aldrig kan forstås som enten det ene eller det andet – som enten praktiske byggelementer eller elementer med rituel formål.

En del af den rituelle praksis i forbindelsen med gravlæggelsen har tilsyneladende omfattet tilførslen af vand til den første lille høj, kernen. Det har i den sammenhæng ingen betydning om vandet er tilført ved regulær vanding af tørvestablen eller at stablen er bygget af udvalgte våde tørv. Hvor grænsen går mellem ritualer, der kan have været fastlagt på et overordnet niveau og de mere individuelle løsninger (egns specifikke, socialt specifikke etc.) i bronzealderen kan være svært at sige, men det kunne tyde på, at tilstedeværelsen af vand enten konkret eller som symbolsk reference er udtryk for en fast regel, mens karakteren af denne tilstedeværelse er afhængig af andre forhold. Den våde kerne kan være én af løsningerne.

På langt sigt har det tilførte vand som bekendt haft afgørende betydning for gravhøjens bevaringsforhold. Det har givet anledning til spekulationer om bronzealderfolkets mulige kendskab til den bevarende effekt ved at skabe et anaerobt miljø, og at denne effekt var begrundelsen for at tilføre vandet. Som argument for en bevidst tilstræbt konservering af den afdøde refereres til ideologisk slægtskab med de samtidige ægyptiske kulturer, hvor netop fysisk bevaring af den afdødes legeme har været central. Umiddelbart er en mere farbar vej på nuværende tidspunkt at betragte tilstedeværelsen af vand som fænomen i sig selv.

Fra bronzealderens gravfund kendes andre eksempler på betydningen af vand eller den symbolske reference til vand som et væsentligt element i gravlæggelsen. I forbindelse med en række begravelser – foreløbig primært

dokumenteret på Sjælland og Lolland-Falster har der kunnet iagttages tang som pakninger omkring kister og stenkister (Aner og Kersten 1973ff, Broholm 1946, 1949: 11ff, 63, Boye 1889). Gravene dateres til både ældre og yngre bronzealder, men tangen er dog anvendt forskelligt: I ældre bronzealder ses den som et lag af varierende tykkelse over og rundt om den stendynge, der dækker kisten og som pakning mellem stenene i stendynge (røsen). I yngre bronzealder anvendes tangen til at hylle urnen ind i eller som et forseglende lag over de brændte ben inde i urnen. Ikke overraskende findes de fleste høje med tang i nærheden af havet, selvom en afstand på 2 km ikke er usædvanlig. De fleste lokaliteter er undersøgt i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, hvad dokumentation og iagttagelser bærer præg af. Fra et enkelt fund stammer dog analyser af fylden i forbindelse med tangen. Herved har man kunnet påvise tilstedeværelsen af store mængder brakvands-diatoméer, hvilket indikerer, at tangen stadig var våd, da den blev pakket på graven (Aner og Kersten 1973ff, 1657). En del tang-begravelser viser også andre forbindelser til vand i form af strandsandslag og vandrullede sten.

Undersøgelsen af Skelhøj har dokumenteret en konstruktion, som ved nærmere eftersyn kan genfindes i andre høje også, nemlig at højen er bygget op om en første lille høj omkring kisten. Denne lille første høj er udgangspunkt for de senere konstruktionstrin, hvor tørv stables udenpå i trin, der vokser udad og opad, men den adskiller sig ikke kun ved at være våd, men også ved sin byggeteknik. Det er nærliggende at sammenligne denne lille første høj med de stendynger eller røser, der i andre tilfælde kan udgøre den første og inderste højdel og konstruktionstrin. Begge har af og til tilsyneladende været anvendt til det samme formål, nemlig at pakke graven ind i vand.

Den symbolske reference til vand og havet er ikke begrænset til ældre bronzealder, hvilket f.eks. de nævnte urnegrave med tang viser. Vandets betydning i dødekulten understreges også af referencen til en kosmologi, hvis billedverden i stor udstrækning omfatter vand og

skibe. Flemming Kauls ikonografiske undersøgelser af hovedsageligt yngre bronzealders rageknive foreslår, at en del af bronzealderens billedverden reproducerer en datidig myte om solens rejse (Kaul 1998, 263). I denne rejse indtager skibet en central betydning som transportmiddel for solen. Vand indgår konkret som det element solen synker ned i og transporteres gennem om natten (Kaul 1998, 264 & fig.170). Selvom der i Kauls' analyser ikke er væsentligt fokus på begravelsesritualer, så synes begrebet om solens natlige rejse over vandet nemt at kunne knyttes til forestillingen om den dødes overgang til en anden tilstand. (Kaul 1998, 257ff). Også i Randsborgs fortolkning af Kivik graven fra ældre bronzealder er fremstillingerne af skibe på stenhellerne knyttet til transporten af afdøde til en anden verden (Randsborg 1993).

I yngre bronzealder træder en tydelig sammenhæng mellem skibsymbolismen og begravelsesritualerne frem i form af skibsformede grave/skibsætninger. I ældre bronzealder derimod er fænomener som bådgrave eller bådformede grave mere ukendte. Der kendes kun nogle få, som f.eks. graven fra Nygaard ved Resen nær Skive (Nielsen 1977) og et par eksempler fra Sydslesvig (Artelius 1996, 46 & 47). I den mere spekulative afdeling kan skibsymbolikken i begravelsen måske genkendes i form af selve stammekisten. Når låget er fjernet er kistens form og fysiske lighed med en stammebåd påfaldende, selvom de konstruktionsmæssigt også adskiller sig fra hinanden.

Det er givet, at enten den fysiske tilstedeværelse eller den symbolske reference til vand er et væsentligt element i bronzealderens begravelsesritualer, selvom repræsentationsformen er forskellig. Vandets sammenhæng med døden som overgangssituation er nærliggende og i den forstand kan det også indebære en grænse-dragning og adskillelsessymbolik mellem de døde og de levende, så man så at sige pakker de døde ind og væk fra de levende. En tolkning af vandet i højene på baggrund af overgangsriter synes foreløbigt at være vejen frem selvom der er langt igen.

Litteratur

- Aner, E. & Kersten, K. 1973ff
Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Neumünster. København.
- Artelius, T. 1996
Långfärd och återkomst. Skeppet i bronsålderns gravar. Kungsbacka.
- Boye, W. 1889
Maglehøi-Fundet. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1889*. S.317-340.
- Breuning-Madsen, H. & Holst, M.K. 1995
Genesis of Iron Pans in Bronze Age Mounds in Denmark. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 11, 1992-39. S.80-86.
- Breuning-Madsen, H., Holst, M.K. & Rasmussen, M. 1996
Jernkapper i Bronzealderens gravhøje. Eksperimenter med en minimodel af Egtvedpigens gravhøj.
I: Meldgaard, M. & Rasmussen, M. (red.): *Arkæologiske Eksperimenter i Lejre*. Lejre. S.113-120
- Breuning-Madsen H., Holst, M.K. & Rasmussen, M. 2001
The Chemical Environment in a Burial Mound Shortly after Construction – An Archaeological-Pedological Experiment. *Journal of Archaeological Science*, 28, 2001. S.691-697.
- Breuning-Madsen H., Holst, M.K., Rasmussen, M. & Elberling, B. 2003
Preservation Within Log Coffins before and after Barrow Construction. *Journal of Archaeological Science* 30, 2003.
- Broholm, H.C. 1946
Danmarks Bronzealder, Bd. 3. København.
- Broholm, H.C. 1949
Danmarks Bronzealder, Bd. 4. København.
- Christensen, K. 1998
Tree Ring Dating of Bronze Age Oak Coffins from Denmark. I: Jensen, J.: *Gods and Heroes of the Bronze Age*. London. S. 110-113.
- Holst, M.K., Breuning-Madsen, H. & Rasmussen, M. 2001
The South Scandinavian barrows with well-preserved oak-log coffins. *Antiquity*, vol. 75, nr. 287. S.126-136.
- Holst, M.K., Rasmussen, M. & Breuning-Madsen, H. (i tryk)
Skelhøj. Et bygningsværk fra den ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark 2004*.
- Holst, M. K. & Rasmussen, M. 2002
Præsentation af Skelhøj-projektet. Downloades fra <http://Skelhoej.natmus.dk>
- Kaul, F. 1998
Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography. PNM, Studies in Archaeology and History vol.3. København.
- Nielsen, S. 1977
En skibsformet grav fra den ældre bronzealder. *Antikvariske Studier*. København.
- Randsborg, K. 1993
Kivik. Archaeology and Iconography. *Acta Archaeologica* vol. 64 (1), 1993. S. 1-147.
- Randsborg, K. 1996
The Nordic Bronze Age: Chronological Dimensions. *Acta Archaeologica*, Vol. 67, 1996. S. 61-69.